

ADJECTIVE CROMATICE ÎN *ENEIDA* VERGILIANĂ

Maria SUBI
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Chromatic Adjectives in Virgil's *Aeneid*

A thorough reading of the *Aeneid* reveals the presence of a very large number of adjectival derivatives obtained by attaching the suffix *-eus* to nouns designating objects which are distinctly coloured. Specifically, such adjectives as *aureus* "golden" and *purpureus* "made of purple, purple", *argenteus* "silvery" and *marmoreus* "marble", *aereus* "coppery" and *ferreus* "iron" plastically reflect the colours incorporated in their corresponding precious materials or metals. Numerous are also the adjectives evoking various nuances of red: flame-red and fire-red, purple red, rose's red or blood-red. Poetic epithets to take into account too are *niveus*, suggestively related to the whiteness of the snow, and *lacteus*, hinting at the milk's white. Other epithets to be considered are *croceus* and *luteus*, denoting the yellow of flowers, as well as *caeruleus*, symbolising the color of the sky or sea. By shifting from the sphere of precious metals and materials to the vegetal, celestial, marine, or human realms, Virgil's palette of colors becomes enriched with a variety of tones and shades destined to entice and charm.

Keywords: *aereus* "coppery"; *aureus* "golden"; *caeruleus* "azure, indigo, cerulean, sapphire, dark, black"; *ferreus* "iron"; *marmoreus* "marble"; *niveus* "snow-white"; *purpureus* "made of purple, purple"; *roseus* "rosy, rose-tinted, rose-colored, pink, pinkish"; *sanguineus* "bloody, blood-stained, blood-red".

La o lectură atentă a *Eneidei*, se observă prezența unui număr foarte mare de derivate adjectivale cu sufixul *-eus*¹ de la substantive desemnând obiecte ce atrag atenția prin pregnanța culorii caracteristice lor². Adjectivele realizate astfel sunt cât se poate de „expresive”, întrucât implică frecvent „un transfer metaforic” (Tohăneanu 1979: 240), deșteptând, în mintea noastră, bogata „corolă de minuni a lumii”: *aereus*(3) „de aramă”; *argenteus*(3) „de argint, argintiu”; *aureus*(3) „de aur, auriu”; *caeruleus*(3) „azuriu, verzui, întunecat”; *cereus*(3) „de ceară”; *croceus*(3) „galben ca șofranul, șofrăniu”; *ferreus*(3) „de fier”; *ferrugineus*(3) „de culoare ruginie, ruginiu”; *flammeus*(3) „de foc, de culoarea focului”; *fumeus*(3) „fumegând”; *igneus*(3) „de foc, strălucitor, roșu ca focul”; *lacteus*(3) „de culoarea laptelui, alb ca laptele”; *luteus*(3) „galben ca drobița”; *marmoreus*(3) „de marmură, ca marmura (de alb, de neted, de strălucitor)”; *niveus*(3) „alb ca zăpada”; *piceus*(3) „negru ca smoala”; *pulvereus*(3) „colburiu”; *purpureus*(3) „roșu ca purpura, purpuriu”; *roseus*(3) „de culoarea trandafirului, trandafiriu”; *sanguineus*(3) „de sânge, însângerat, roșu ca sângele, sângeriu”; *vitreus*(3) „de cleștar” etc.

O privire de ansamblu asupra acestor derivate dezvăluie frecvența adjectivelor *aureus*(3) „de aur”³ și *purpureus*(3) „de purpură”, care evocă plastic cromatica încorporată în „scumpătățile”⁴ la care fac referire, dar care dezvoltă, contextual, și alte valori, legate de ideea de

¹ J. André (1957: 332) vorbește despre formarea unui vocabular cromatic latin cu ajutorul unor asemenea derivate, care, pornind de la obiecte comune, se îmbogățesc mereu cu formații noi, procedeul acesta îngăduind creații nelimitate. De menționat și faptul că adjectivele enumerate sunt împrumutate în română sub forma derivatelor în *-eu*, utilizate în limbajul poetic al secolului al XIX-lea: *argenteu*, *ăureu*, *marmoreu*, *purpăreu* (Eminescu); *aúreu*, *carpateu*, *samuréu* (I.H. Rădulescu) – vezi G.I. Tohăneanu 1995: 195 și idem 1976: 141-151; cap. *Sinonimia unor epítete cromatice în poezia lui Eminescu*).

² Vezi în acest sens observațiile lui G.I. Tohăneanu cu privire la echivalentele românești ale acestor adjective, echivalente obținute cu sufixul *-iu*: *arămiu*, *argintiu*, *auriu*, *castaniu*, *cărămiziu*, *fumuriu*, *măsliniu*, *pământiu*, *rubiniu*, *trandafiriu*, *vișiniu* etc. (1979: 240).

³ În ce privește imagistica aurului, cf. și Constantinovici 2004: 79-80.

⁴ Vezi detalii la Subi 2004: 215-222, cap. „Scumpătăți”.

strălucire, fast, grandoare¹. Semnificativă din acest punct de vedere este revenirea constantă a acestor epitețe, cărora li se adaugă – în același sector al „lucrurilor de preț” – epitețele *argenteus*(3) și *marmoreus*(3). Toate aceste elemente se reunesc și suprasaturează textul vergilian, într-o revărsare de „lucuri” și materii prețioase: *aulaeis jam se regina superbis/ Aurea composuit sponda mediamque locavit*² (*Aen.*, I, 697-698) „și regina/ Tihnit s-așază pe-un divan de aur./ Se-ntinde pe mândrețe de covoare./ La loc de cinste-n mijloc”³ (p. 70); *dependent lychni laquearibus aureis/ Incensi* (*Aen.*, I, 726-727) „Și din tavanul pardosit cu aur/ Atârnă candelabrele aprinse” (p. 72); *ferit aurea sidera clamor* (*Aen.*, II, 488) „Și stelele de aur sunt izbite/ De strigăte” (p. 107); *Suscipiunt famulae collapsasque membra/ Marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt* (*Aen.*, IV, 391-392) „O sprijin roabele și-i duc spre patul/ Nuntirii, cel durat din marmur, trupul/ Răpus de chin și-n așternut l-așază” (p. 196); *Jam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta* (*Aen.*, VI, 13) „intr-acuma/ Sub bolta codrului zeiței Trivia:/ Au și ajuns la dauritul templu” (p. 271); *Latet arbore opaca/ Aureus et foliis et lento vimine ramus* (*Aen.*, VI, 136-137) „Pitit pe-un arbure cu umbra deasă/ Stă ramul cel cu frunzele de aur./ Cu, tot de aur, gingașa-i tulpină” (p. 278); *Primo avulso, non deficit alter/ Aureus* (*Aen.*, VI, 143-144) „Și dacă rupi lăstarul,/ Se și ivește, fără zăbavă, altul/ De aur” (p. 279); *Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus/ Ostendat nemore in tanto!* (*Aen.*, VI, 187-188) „O, dacă-n codrul ăsta pururelnic./ Pe-un arbure, ni s-ar ivi mlădița/ De aur!” (p. 281); *Lucent genialibus altis/ Aurea fulcra toris epulaeque ante ora paratae/ Regifico luxu* (*Aen.*, VI, 603-605) „Strălucesc în față./ Pe paturile nalte de petreceri./ Spătarele de aur. Prânzu-i gata./ Regească e pohfala” (p. 303); *Et quae marmoreo*⁴ *fert monstra sub aequore pontus* (*Aen.*, VI, 729) „Jigăniile din adânc, pe care marea/ Sub mărmuriu-i coperiș le-ascunde” (p. 309); *Aurea nunc solio stellantis regia caeli/ Accipit* (*Aen.*, VII, 210-211) „primit el fost-a/ În stelnicul palat regesc, Olimpul” (p. 340); *Aurea quae perhibent, illo sub rege fuere/ Saecula*⁵ (*Aen.*, VIII, 324-325) „A fost atunci, cum povestește lumea./ Un veac de aur sub slăvitul rege” (p. 397); *Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit/ Aurea nunc* (*Aen.*, VIII, 347-348) „Îl duce-apoi să vadă și Tarpeia./ Și Capitolium: astăzi e de aur” (p. 398); *Vulcanum alloquitur thalamoque haec conjugis aureo* (*Aen.*, VIII, 372) „Pe soțul ei Vulcan, din cuibu-i de-aur./ Îl agrăiește-n chipu-acest” (p. 400); *Atque hic auratis volitans argenteus anser/ Porticibus* (*Aen.*, VIII, 655-656) „Și iată gășca de argint, ce zboară/ Prin pörtice de aur” (p. 414); *Haec inter tumidi late maris ibat imago/ Aurea* (*Aen.*, VIII, 671-672) „La mijloc se-ntindea până departe/ Al mării furioase chip în aur” (p. 415); *Solio tum Juppiter aureo/ Surgit* (*Aen.*, X, 116-117) „Din jilțu-i/ De aur Jupiter se aridică” (p. 479); *Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor/ Sidera* (*Aen.*, XI, 832-833) „Atunci un strigăt uriaș se nalță/ Și stelele de aur le izbește” (p. 569).

Utilizate în vederea creării unei atmosfere de lux și rafinament, aceste vocabule se regăsesc nu doar în imaginea interioarelor sau a decorurilor naturale, care „degajă aceeași splendoare” (Subi 2004: 221) daurită, ci și în imaginea veșmintelor, podoabelor, echipamentului

¹ J. André atrage atenția asupra faptului că purpura își datora valoarea nu doar culorii, ci și strălucirii sale, care este apanajul celei mai bune calități a acestui colorant, fapt ce explică strânsa legătură dintre termenii „purpurii” și termenii „strălucirii”, precum și alunecarea de sens a adjectivului *purpureus*(3), devenit echivalent pentru *nitidus*(3), *pulcher*(3): „La pourpre devait sa valeur non seulement à sa couleur propre, mais aussi à son éclat, qui est, selon Pline, IX, 435, l’apanage de la meilleure qualité de ce colorant. Les termes marquant l’éclat sont en rapport étroit avec *purpura*, *ostrum*, *murex* [...]. Ce fait pourrait expliquer le glissement de sens de l’adjectif avec perte de la couleur au profit de l’éclat à quoi semblent se référer Porphyryon, *Ad Hor.*, *Od.* IV, 1, 10 et Servius, *Ad Aen.*, I, 591, en interprétant *purpureus* par *nitidus* et *pulcher*” (1949: 97-98). Vezi în același sens comentariul lui G.I. Tohăneanu cu privire la epitetul *de aur* în poezia eminesciană (1976: 146).

² Citatele din textul latin sunt date după ediția Virgile 1929: *Oeuvres. L'Énéide*, avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par Paul Lejay, Paris, Librairie Hachette.

³ Pentru traducerea în limba română, s-a utilizat Publius Vergilius Maro 1994: *Eneida*, prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib.

⁴ Cu privire la *marmoreo* [...] *sub aequore*, vezi Radu 2011: 110-111.

⁵ În legătură cu *Aurea* [...] *Saecula*, mitul vârstei de aur, vezi Ceia 2009: 44.

de luptă etc.¹: *Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram/ Purpureoque alte suras vincire cothurno* (Aen., I, 336-337) „o cucură să poarte/ Fecioarelor din Tir li-i obiceiu./ Și pulpele să-și lege cu coturnul/ Cel purpuriu” (p. 51); *Aurea subnectens exsertae cingula mammae/ Bellatrix [...] virgo* (Aen., I, 492-493) „Sub sâniilor goi, de aur cingătoare/ Și-a petrecut războinica fecioară” (p. 59); *Purpureo velare comas adopertus amictu* (Aen., III, 405) „Înveșmântat în strai de purpur, capul/ Acopere-ți” (p.150); *Aurea purpuream subnectit fibula vestem* (Aen., IV, 139) „Iar jos, tighelul straiului de purpur/ Se cerceie-ntr-o copcă tot din aur” (p. 182); *et primum pedibus talaria nectit/ Aurea* (Aen., IV, 239-240) „mai întâi, înnoadă/ Sandalele de aur la picioare” (p. 188); *Sic fatus, tergum Gaetuli immane leonis/ Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis* (Aen., V, 351-352) „Zicând aceste./ Uriașa blan-a unui leu getulic/ Cu mițe și cu unghii daurite/I-o dă lui Salius” (p. 237); *Purpureasque super vestes, velamina nota,/ Conjiciunt* (Aen., VI, 221-222) „Deasupra, straiile/ De purpură aruncă,-mbrăcăminte/ Obișnuită lui” (p. 282-283); *Aurea pectoribus demissa monilia pendent* (Aen., VII, 278-279) „Le-atârână/ Lănțuguri aurite peste piepturi” (p.343-344); *Frenaque bina meus quae nunc habet aurea Pallas* (Aen., VIII, 168) „Și frâie, tot de aur, o păreche./ Pe care-acum le stăpânește Palas” (p. 389); *fulva leonis/ Pellis obit totum praefulgens unguibus aureis* (Aen., VIII, 552-553) „De leu roșcată pielea l înveșmântă./ Pe-ntregul trup, din cap până-n picioare./ Străfulgerând din unghiile de-aur” (p. 409); *Aurea caesaries ollis atque aurea vestis;/ Virgatis lucent sagulis* (Aen., VIII, 659-660) „Cu barba și cu pletele de aur./ Cu straiile tărcate lucitoare” (p. 414); *cristaque tegit galea aurea rubra* (Aen., IX, 50) „Iar coiful, care capul îi ferește./ E tot din aur, cu penetul roșu” (p. 429); *ast illos centeni quemque sequuntur/ Purpurei cristis juvenes auroque corusci* (Aen., IX, 162-163) „căci pe fiecare/ Din ei îi însoțește câte-o sută/ De tineri încoifați, cu creste-n purpur/ Și cu veșminte strălucind în aur” (p. 435); *Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis/ Aureus* (Aen., IX, 269-270) „Văzuși tu calu-ncălecat de Turnus/ Și armele-i în aur ferecate” (p. 440); *Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis/ Cingula* (Aen., IX, 359-360) „Lui Ramnes, doar colanu-i ia Eurial/ Și cingătoarea ferecată-n ținte/ De aur” (p. 445); *et vastos umbo vomit aureus ignes* (Aen., X, 271) „Iar scutul cel de aur varsă pară” (p. 487); *Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,/ Purpureum pennis et pactae conjugis ostro* (Aen., X, 721-722) „Din depărtare îl zări Mezentiu/ Cum tulbură oștirile latine/ Împodobit pe coiful său cu pene/ Și veșmântat în straiile de purpur./ De soața viitoare dăruite” (p. 511); *sed sustinet aureus umbo* (Aen., X, 884) „Toate se sfârmară/ De scutul cel de aur” (p. 519); *Fulgebatque alta decurrens aureus arce* (Aen., XI, 487-490) „Coborând din vârful/ Cetății, Turnus strălucește-n aur” (p. 552); *Aureus ex umeris sonat arcus et arma Dianae* (Aen., XI, 651) „arc de aur./ A Dianei armă,sună pe-al său umăr” (p. 560); *Aureus ex umeris erat arcus et aurea vati/ Cassida* (Aen., XI, 774-775) „De aur este cucura-i pe-un umăr./ De aur coiful” (p. 566); *Purpureos moritura manu discindit amictus* (Aen., XII, 602) „hainele de purpur/ Cu propriile mâini și le sfâșie/ Gândind să piară” (p. 612).

Alte derivate adjectivale, recurente și ele în paginile *Eneidei*, amintesc în schimb roșcata aramă strălucitoare (*micat aereus ensis*) sau fierul gri-vinețiu (André 1949: 183): *Aerea² cui gradibus surgebant limina nexaeque/ Aere trabes foribus cardo stridebat ahenis* (Aen., I, 448-449) „Tinda/ Se înălța pe trepte de aramă./ Cu-aramă sunt și bârnele unite./ Iar porțile scrâșnesc tot în arama/ Ușorilor” (p. 57); *hic confixum ferrea textit/ Telorum seges et jaculis increvit acutis* (Aen., III, 45-46) „M-a țintuit aicea/ O holdă de săgeți de fier, din care/ Crescură astrucându-mă deasupra/ Tulpini ca niște sulți ascuțiți” (p. 130-131); *vastis tremuit ictibus aerea puppis* (Aen., V, 198) „De izbirile vâjnoase/ Cutremură-se pupa de aramă” (p. 229); *Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,/ Aerea quem obliquum rota transiit* (Aen., V, 273-274) „Zăpsit pe-un șleau înalt, așa-i și-un șarpe/ Pe care-o roată de aramă-l calcă./ Trecând de-a curmezișul peste trupu-i” (p.233); *dejectamque aerea sortem/ Accepit galea* (Aen., V, 490-491) „S-aruncă

¹ Vezi Edgar Papu, în prefață la Vergiliu (1967: 30): „În veșminte, podoabe, harnașamente, statui, detalii de mobilier și de decorație interioară, aurul se ivește peste tot”, autorul considerând abundența aurului ca „material de lux” la Vergiliu drept „o impresie venită de la bogăția și rafinamentul Romei din timpul său”.

² Acumularea – într-un spațiu îngust – a termenilor referitori la aramă (*aerea, aere, ahenis*) este menită să exprime belșugul de metal utilizat la templul Iunonei.

sortii întrun coif de-aramă” (p. 244); *ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens* (Aen., VI, 280) „ș-ale Furiilor laviți/ De fier, și Vraja cea descreierată” (p. 286); *stat ferrea turris ad auras* (Aen., VI, 554) „Un turn semeț de fier se suie-n nourii” (p. 300); *Centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri/ Robora* (Aen., VII, 609-610) „O sută de zăvoare de aramă/ Și drugi din nevremlnic fier – o sută/ Intrarea-i ferecă” (p. 361); *Aereaque assensu conspirant cornua rauco* (Aen., VII, 615) „trâmbițele de aramă/ Răsună răgușite laolaltă” (p. 361); *Aerataeque¹ micant peltae, micat aereus ensis* (Aen., VII, 743) „Au lucitoare scuturi de aramă/ Și, tot de-aramă, săbii lucitoare” (p. 367-368); *huic gladio perque aerea suta./ Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum* (Aen., X, 313-314) „Cu sabia troianul îl răzbește/ Prin zalele de-aramă, prin tunica/ Cu aur învrâstată, cășunându-i/ Vătămătură-adânc deschisă-n coastă” (p. 490); *Procul aerea ramis/ Dependet galea et prato gravia arma quiescunt* (Aen., X, 835-836) „Coiful de aramă/ Atârână-alături pe un ram; și grele/ Prin iarbă se-odihnesc a’ sale arme” (p. 517); *tum late ferreus hastis/ Horret ager campique armis sublimibus ardent* (Aen., XI, 601-602) „Zburlit se vede-ogoru pân’ departe:/ Un lan de lănci de fier care străluce,/ De arme ce-n văzduh semeț senalță” (p. 558); *it toto turbida caelo/ Tempestas telorum ac ferreus ingruit imber* (Aen., XII, 283-284) „tot cerul/ Îl umple un nebun potop de suliți/ Ș-a fierului furtună îl cotroape” (p. 595); *dedit obvia ferro/ Pectora nec misero clipei mora profuit aerei* (Aen., XII, 540-541) „iar scutul de aramă/ N-a fost decât zădarnică zăbavă/ În calea fierului ce-n piept pătrunse” (p. 608).

Dincolo însă de asemenea derivate, menite a evoca lumea materiilor prețioase și a metalelor de tot soiul, numeroase sunt în textul vergilian adjectivele folosite pentru a exprima variate tonuri de roșu: „Cromatizarea în roșu – scrie Georgeta Mihele – presupune o gamă subtilă de nuanțe: rozul, rubiniul, purpura, amalgamul coloristic al focului sau fluxul echilibrat al sângelui” (Mihele 2010: 170). Gama bogată la care face aluzie comentatoarea se regăsește și la poetul mantuan, puternic atras de această „față” vie, puternică, strălucitoare², care, după cum remarcă J. André, ocupă un loc de frunte în vocabularul latin prin numărul său mare de termeni, roșul reprezentând singura culoare căreia îi sunt înregistrate toate nuanțele: „le rouge a, dans le vocabulaire latin, une place prépondérante, au moins quant au nombre des termes. C’est la seule couleur où toutes les nuances soient notées” (André 1957: 328)³. Iată mai întâi roșul flăcării și roșul focului – *flammeus*(3) și *igneus*(3) – cu tonalitatea lor aprinsă, incandescentă, explozivă: *subitus tremor occupat artus./ Deriguere oculi: tot Erinys sibilat hydrys/ Tantaque se facies aperit! Tum, flammea torquens/ Lumina, [...] geminos erexit crinibus angues* (Aen., VII, 446-450) „Cutremur iute trupul îi cuprinde/ Iar ochii i se-nhoalbă. Iată, Furia/ Începe-a șuiera din șerpi atâția/ Și-atâta gadină se desfășoară!/ Apoi, rotinduși ochii numai flăcări,/ [...] din păru-i/ Desprinde două vipere” (p. 352); *Sol medium caeli conscenderat igneus orbem* (Aen., VIII, 97) „Soarele văpăinic/ Urcase-n crucea bolții” (p. 386); *Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco/ Ignea⁴ rima micans percurrit lumine nimbos* (Aen., VIII, 391-392) „așa-i și dâra/ De foc, dezlănțuindu-se cu huiet,/ A fulgerului, când străpunge norii/ Cu scăpărările lucorii sale” (p. 400-401); *Haec fatur virgo et pernicious ignea plantis/ Transit equum cursu* (Aen., XI, 718-719) „Așa grăi fecioara-nvăpăiată./ Ca fulgerul gonind, îi depășește/ Trăpașul” (p. 564).

Frecvent menționat este și roșul purpurii, *purpureus*(3), care nu mai trimite de astă dată către domeniul „scumpătăților”, ci este întrebunțat cu referire la coloritul floral sau la coloritul tenului unei persoane și simbolizează, într-un asemenea context, strălucirea de purpură a tinereții și a primăverii, „l’*éclat de pourpre de jeunesse, du printemps*”⁵: *namque ipsa decoram/*

¹ *Aerātus*(3) „de aramă” derivă și el din *aes, aeris* „aramă”, dar nu folosește sufixul *-eus*, ci sufixul *-ātus*.

² Cu privire la simbolistica roșului, vezi Gheerbrant 1995: 171-174.

³ În legătură cu varietățile de roșu, precum și în legătură cu uzanța de a împrumuta denumirea culorii de la obiectul care posedă respectiva culoare (*flammeus, igneus, sanguineus* etc.), vezi Gellius 1965: 85-86.

⁴ Pentru cromatica evocată de *igneus*(3) aici, vezi și traducerea lui Coșbuc: „Scăpără-ntocmai din nor, când rupt se desparte cu tunet,/ Fulgerul roșu-n văpăi, spintecând întunerecul bolții” (Vergilius 1980: 286).

⁵ Vorbind despre această strălucire, Sophie Schulbaum pune semnul egalității între primăvară și tinerețe, căci primăvara este tinerețea în viața naturii, când totul se trezește la viață plină, fecundă, sângele fierbe în vine și o dorință frenetică de acțiune pune stăpânire pe natură și oameni, care strălucesc și înfloresc, se bucură de forța și frumusețea lor, îmbătați de entuziasmul vieții, beți de vinul dulce al tinereții: „le printemps est la jeunesse dans la

Caesariem nato genetrix lumenque juventae/ Purpureum et laetos oculis afflarat honores (Aen., I, 589-591) „Căci Venera, ea însăși./ Suflase peste-al ei fecior podoaba/ Ş-a pletelor ş-a tinereții-n floare./ Lumină bujorie și o slavă/ De-ademenire plină” (p. 64-65); *Purpureosque jacet flores, ac talia fatur* (Aen., V, 79) „Și flori ca purpura-aruncând, vorbește” (p. 223); *Largior hic campos aether et lumine vestit/ Purpureo* (Aen., VI, 640-641) „Un cer mai larg câmpiile le-mbracă/ Într-o lumină dulce purpurie” (p. 304); *Purpureos spargam flores animamque nepotis/ His saltem accumulem donis* (Aen., VI, 884-885) „Flori de purpur/ Îi voi așterne, sufletu-astrucându-i/ Nepotului, măcar cu aste daruri” (p. 318); *Purpuream vomit ille animam et cum sanguine mixta/ Vina refert moriens* (Aen., IX, 349-350) „Murind, un roșu val din sine scuipe/ Cu vin amestecat” (p. 444-445); *Volvitur Euryalus Leto pulchrosque per artus/ It cruor inque umeros cervix collapsa recumbit:/ Purpureus veluti cum flos succisus aratro/ Languescit moriens* (Aen., IX, 433-436) „Se prăbușe în moarte Euriălus.../ Frumosul trup de sânge-i plin; iar capul./ Pe umeri, moale lunecând, îi cade./ Astfel și roșul crin, când plugu-l taie./ Murind, se ofilește-așa” (p. 449); *Labitur exsanguis, labuntur frigida leto/ Lumina; purpureus quondam color ora reliquit* (Aen., XI, 818-819) „Se prăbușește neînsuflețită./ Răciții ochi îi lunecă în moarte./ Iar rumenirea-obrajilor de-alt’dată/ Acum s-a ofilit” (p. 568); *Dictamnium genetrix Cretaea carpit ab Ida/ Puberibus caulem foliis et flore comantem/ Purpureo* (Aen., XII, 412-414) „Culege maica-n muntele Dictaeus/ Din lanțul Cretei, Ida, buruiana/ De leac, cu frunze tinere, cu coamă/ De flori ca sângele” (p. 602).

Un tip aparte de roșu este apoi roșul proaspăt și gingaș al trandafirului: *roseus*(3), folosit în alcătuirea unor delicate imagini sau schițe portretistice: *Dixit, et avertens rosea cervice refulsit* (Aen., I, 402) „Grăit-a și,-ntorcându-se,-i străluce/ Trandafiriu, grumazul în lumină” (p. 54); *dextraque prehensum/ Continuit roseoque haec insuper addidit ore* (Aen., II, 592-593) „Prinzându-mă de mână, mă oprește/ Pe loc și mai adaugă-aste vorbe./ Rostite de trandafiria-i gură” (p. 113); *roseis Aurora quadrigis/ Jam medium aethereo cursu trajecerat axem* (Aen., VI, 535-536) „în căruceanu-i/ Trandafiriu, trecuse Aurora/ De jumătate-n drumul ei pe boltă” (p. 299); *et aethere ab alto/ Aurora in roseis fulgebat lutea bigis* (Aen., VII, 25-26) „dinspre/ Tării, aurie, Aurora luce-n/ Trandafiriu-i car” (p. 330); *Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est* (Aen., IX, 5) „Iar lui, din gura ei ca trandafirul./ Așa-i grăiește a lui Thaumantas fiică” (p. 427); *Continuoque ineant pugnas et proelia temptent./ Ni roseus¹ fessos jam gurgite Phoebus Hiberol/ Tingat equos noctemque die labente reducat* (Aen., XI, 912-914) „Pe dată s-ar fi încleștat în luptă/ Cercându-și soarta-n arme, dar Apollo/ Trudiții cai la scaldă și-i coboară/ În ale mării apusene valuri./ Iar ziua lunecând, se-ntoarnă noaptea” (p. 573); *Filia prima manu flores Lavinia crines/ Et roseas laniata genas* (Aen., XII, 605-606) „Cosițele frumoase și le smulge/ Lavinia copila, crâmpoțindu-și/ Obrajii rumeiori ca trandafirii./ Ea, cea dintâi” (p. 612).

Pentru a întregi repertoriul roșului vergilian, trebuie amintit de asemenea roșul sângelui: *sanguineus*(3), pe care îl întâlnim îndeobște ca o expresie „a cruzimii, a violenței și a carnajului” (Camelian Demetrescu, apud Mihele 2010: 170): *Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta/ (Horresco referens) immensis orbibus angues/ Incumbunt pelago pariterque ad litora tendunt;/ Pectora quorum inter fluctus arrepta jubaeque/ Sanguineae superant undas* (Aen., II, 203-207) „Când dinspre insula Tenedos./ Pe-ale talazurilor line-ntinderi./ Cu largi încolăcirii s-aștern pe mare/ Doi șerpi (mă-nspaimă însăși povestirea)/ Și, deopotrivă, către țarm se.ndreaptă./ Cu piepturi înălțate peste ape./ Cu creștete ca sângele, semețe./ Ei biruie talazurile mării” (p. 92-93); *Sanguineam volvens aciem maculisque trementes/ Interfusa genas et pallida morte futura,/ Interiora domus irrumpit limina* (Aen., IV, 643-645) „Rostogolind priviri însângerate./ Cu-obrajii tremurânzi stropiți de pete./ Și sarbădă de priveliștea morții./ Năvală dă-n ietacul ei Didona” (p. 209); *Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum/ Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos,/ Sanguineam torquens aciem, torvumque repente/ Clamat: „io”* (Aen., VII, 397-

vie de la nature. Tous les deux, l’homme et la nature, se réveillent à la vie pleine, féconde. Le sang dans les veines bout d’une lave brûlante. Une passion fiévreuse de l’action, une force créatrice caractérisent l’homme et la nature. Ils brillent, ils fleurissent, se réjouissent de leur force et de leur beauté, enivrés d’enthousiasme de vie, ivres du vin doux de jeunesse” (1930-1931: 130-131).

¹ Epitetul *roseus*, atribuit lui Phoebus, nu apare în traducerea acestor versuri.

400) „În mijloc, toată-n clocot, e regina,/ O fachie de pin ducând, aprinsă./ Fecioarei și lui Turnus ea le cântă/ Un imn de nuntă; roșii ochi rotindu-și/ Ea scoate fiorosul strigăt: „Io!” (p. 350); *interque manus et brachia versat/ Terribilem cristis galeam flammisque vomentem/ Fatiferumque ensem, lorica ex aere rigentem,/ Sanguineam, ingentem* (Aen., VIII, 619-622) „Cumplitul coif cu ale lui canafuri,/ Ce flăcări varsă, îl tot răsuțește/ În mâini, și paloșul – ucigătorul./ Și platoșa cea tare, de aramă,/ Uriașă, cu lucire sângerie” (p. 412); *Saevit medio in certamine Mavors/ Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;/ Et scissa gaudens vadit Discordia palla/ Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello* (Aen., VIII, 700-703) „În toiul bătăliei, zeul Mavors,/ Cioplit în fier, turbează; Furiile,/ Așijderi, din văzduh aducătoare/ De jale; iară Vrajba,-mbucurată,/ Aleargă într-o haină ferfeniță./ Belona o urmează-îndeaproape/ Cu biciul ei cruntat” (p. 416-417); *et arma/ Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae/ Sanguineae clipeoque micantia fulgura mittit* (Aen., IX, 731-733) „zângăniră/ Fiornic armele-i, pe coif penetul/ Cel sângieriu se înfioară; scutul/ Trimite fulgerări pâlpaitoare” (p. 464); *et vastos umbo vomit aureus ignes:/ Non secus ac liquida si quando nocte cometae/ Sanguinei lugubre rubent* (Aen., X, 271-273) „Iar scutul cel de aur varsă pară/ Pân’hăt departe, cum, în nopți senine,/ Împrăștie lumina lor lugubră/ Comete roșii” (p. 487-488); *cui plurimus ignem/ Subjecit rubor et calefacta per ora cucurrit./ Indum sanguineo veluti violaverit ostro/ Si quis ebur, aut mixta rubent ibi lilia multa/ Alba rosa: tales virgo dabat ore colores* (Aen., XII, 65-69) „Sfiala îi împurpură făptura/ Și-nfierbântând-o,-i curge-n mădulare./ Așa se-ntâmplă dacă fildeș indic/ Cu purpur cineva îl umezește;/ Sau când, pe câmpul plin cu crini ca neaua,/ S-amestecă belșug de roșii roze:/ La fel de roșu e și chipul fetei”¹ (p. 584); *Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebr/ Sanguineus Mavors clipeo increpat* (Aen., XII, 331-332) „Parcă-i Mavors/ Când, lângă Hebrul cu ghețoase valuri,/ Stârnit, izbește-n scutu-i, sângerosul” (p. 598); *spargit rapida ungula rores/ Sanguineos mixtaque cruor calcatur harena* (Aen., XII, 339-340) „Iar ale cailor copite repezi/ Împroașcă picături însângerate,/ Cutreierând arina cea cruntată” (p. 598).

În opoziție cu intensitatea dramatică a roșului, își face simțită prezența în universul vergilian albul pur, înfățișat sugestiv prin raportare la realități concrete, perceptibile senzorial, așa cum sunt albul zăpezii: *niveus*(3)² sau albul laptelui: *lacteus*(3), ce îi slujesc poetului ca termeni de referință pentru a reda „cândoarea” cromatică³ în toată frumusețea și splendoarea ei virginală: *Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis/ Agnoscit lacrimans* (Aen., I, 469-470) „Tot tânguind, alături recunoaște/ Dup-a lor pânze albe, corturile/ Lui Resus” (p. 58); *niveamque Paron sparsasque per aequor/ Cycladas et crebris legimus freta concita terris* (Aen., III, 126-127) „Rând pe rând, trecurăm/ [...] pe lângă Paros,/ Cea strălucind de-a marmorei cândoare⁴;/ Pe lângă risipitele Ciclade/ Pe luciul mării” (p. 135); *de marmore templum [...]/ Velleribus niveis et festa fronde revinctum* (Aen., IV, 457, 459) „Un paraclis de marmură [...]/ Împodobit cu pânglice de lână⁵/ Și cu sărbătorești cununi de frunze” (p. 199); *Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta* (Aen., VI, 665) „Pânglici la fel de albe cum e neaua/ Pe toți aceștia-i încing pe tâmple” (p. 306); *Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,/ Cum sese e pastu referunt et longa canoros/ Dant per colla modos* (Aen., VII, 699-701) „Cum, câteodată, lebede ca neaua –/ Prin norii străvezii, de la pășune/ Când se întorc – pe lungile lor gâturi/ Dulci sunete revarsă” (p. 365); *Dixerat, et niveis hinc atque hinc diva lacertis/ Cunctantem amplexu molli fovet* (Aen., VIII, 387-388) „Așa vorbit-a Venera brațulba/ Și-n gingașe strânsori, de ici, de colo/

¹ Cf. traducerea lui Coșbuc: „și văpaia rușinii/ Zboară cu rumene flori pe-obrajii-nfloriți de căldură./ Astfel pe fildeșul alb o roșeață de purpură pune/ Maistrul zugrav ori, întocmai, pe câmpul de crini ca zăpada,/ Roșii lucesc trandafiri; așa e și chipul fecioarei” (p. 407-408). Cu privire la „Palpitul vieții și al iubirii”, „exprimat de tumultul sângelui”, cf. și Ceia [2002]: 82.

² Pentru *niveus*(3), vezi G.I. Tohăneanu 1995: 195. Echivalentul românesc al acestui adjectiv este *zăpeziu* și el poate fi întâlnit într-un text fragmentar al lui Mateiu Caragiale: „nemeți de flori *zăpezii*” (1994: 168).

³ Sintagma – interesantă, pentru că recuperează sensul dintâi, propriu, al substantivului *candor*: „albeață strălucitoare” – apare la G.I. Tohăneanu 1995: 195.

⁴ Încadrată în context, *candoare* nu înseamnă aici „puritate, nevinovăție”, ci „albeață”.

⁵ Epitetul cromatic lipsește în traducerea lui G.I. Tohăneanu, dar este prezent în traducerea lui Coșbuc: „Templu de marmură [...]/ Alb ca zăpada de piei” (Vergilius 1980: 140).

Pregetătorul soț și-l acuprinde” (p. 400); *Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla/ Auro innectuntur* (Aen., VIII, 660-661) „Cu straietele târcate lucitoare./ Pe albele lor gâturi galii poartă/ Podoabe tot de aur” (p. 414); *Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi* (Aen., VIII, 720) „Pe pragul alb ca neaua de la templul/ Strălucitor al lui Apollo, iată-l/ Pe însuși Cezar” (p. 417); *fusos cervix cui lactea crines/ Accipit et molli subnectit circulus auro* (Aen., X, 137-138) „Ca laptele de alb îi e grumazul/ Pe care pletele i se respiră/ În subțirel inel de aur prinse” (p. 480); *Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora/ Ut vidit levique patens in pectore vulnus/ Cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis* (Aen., XI, 39-41) „Când, răzimat de perini, vede capul/ Lui Palas strălucind de tinerețe./ Frumosu-i chip și când zărește rana/ Adânc deschisă de-a lui Turnus lance/ În pieptul lui cel fraged, izbucnește/ În plâns Enea și-astfel glăsuiește”¹ (p. 529).

O altă nuanță – galbenul – apare exprimată la rândul ei cu ajutorul unor adjective în *-eus*, derivate de astă dată de la nume de vegetale. Este vorba de *croceus*(3) și *luteus*(3), care, în calitatea lor de epitețe cromatice cu valoare metaforică, aduc în sfera culorii prospețimea suavă a floralului pe care îl evocă: *Ferre jubet [...]/ Et circumtextum croceo velamen acantho* (Aen., I, 648-649) „Mai poruncește să i se aducă [...]/ Și un veșmânt țesut cu-acant în juru-i./ Cu-acant gălbui, la față ca șofranul” (p. 67-68); *mirantur Iulum./ Flagrantesque dei vultus simulataque verba./ Pallamque et pictum croceo velamen acantho* (Aen., I, 709-711) „Se minună de-Ascaniu ei, de ochii/ Strălucitori ai zeului, de vorba-i/ Învăluită, de hlamida mândră./ De vâlul scris cu-acant bătând în galben” (p. 71); *Et jam prima novo spargebat lumine terras/ Tithoni croceum linquens Aurora cubile* (Aen., IV, 584-585) „Părăsind atunci culcușul/ Lui Titon, ca șofranul, Aurora/ Pe-ntreg pământul frageda-i lumină/ O risipea” (p. 206); *Ergo Iris croceis per caelum roscida pennis./ Mille trahens varios adverso sole colores./ Devolat* (Aen., IV, 700-702) „În fine, Iris./ Cu galbenele pene-nrouate./ Coboară-n zbor din slavă și, în soare./ În razele-i potrivnice, răsfrânge/ Puzderie de culori” (p. 212); *Quale solet silvis brumali frigore viscum/ Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos./ Et croceo fetu teretes circumdare truncos* (Aen., VI, 205-207) „În toiul iernii, astfel înverzește./ Cu frunză nouă, vâscul. Nu copacul/ Pe care s-aciuează,-l odrăslește./ Dar el, cu mlade șofrăni, cuprinde/ Ale copacului rotunde ramuri” (p. 282); *Jamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto/ Aurora in roseis fulgebat lutea bigis* (Aen., VII, 25-26) „Se rumenea de raze marea; dinspre/ Tării, aurie, Aurora luce-n/ Trandafiriu-i car” (p. 330); *Et jam prima novo spargebat lumine terras/ Tithoni croceum linquens Aurora cubile* (Aen., IX, 459-460) „Și iată, părăsind acum culcușul/ De aur al lui Titon, Aurora/ Strălumina cu proaspeți zori pământul”(p. 450); *tum croceam chlamydemque sinusque crepantes/ Carbases fulvo in nodum collegerat auro* (Aen., XI, 775-776) „Într-un nod de aur/ Se-adună șofrănia lui hlamidă/ Cu faldurile sale foșnitoare./ Din în țesută” (p. 566).

Recurent în textul epopeii este și *caeruleus*(3)², epitet al limbii poetice, ce desemnează culoarea cerului sau a mării, dar poate fi valorificat și negativ, întrucât trimite și la ideea de jale, de negru sumbru, întunecat³: *stant Manibus arae/ Caeruleis maestae vittis* (Aen., III, 63-64) „Nălțăm altare/ În cinstea Manilor, împodobite/ Cu jalnice cordele” (p. 131); *Tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber/ Noctem hiememque ferens* (Aen., III, 194-195) „Atunci, deasupra mea un nour negru/ Opritu-s-a, aducător de beznă/ Și de furtună” (p. 139); *semel informem vasto vidisse sub antro/ Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa* (Aen., III, 431-432) „fie și-o dată./ Să dai cu ochii de scâlamba Scila/ De peștera stâncoasă unde urlă/ Dulăii ei verzui ca fața mării” (p. 151-152); *Olli caeruleus supra caput adstitit imber./ Noctem hiememque ferens* (Aen., V, 10-11) „Un vânător nor se neclinti deasupra./ Cu sine aducând și-ntunecime./ Și vijelie” (p. 219); *Caeruleae cui terga notae, maculosus et auro/ Squamam incendebat fulgor* (Aen., V, 87-88) „Pe spate pete vinete se-arată/ Și, învrâstați pe-alocurea cu

¹ Cf. traducerea lui Coșbuc: „Prințul, la capu-i pe perne-așezat și la fața-i cea suptă./ Ca de zăpadă, cătând, și la rana cea largă din pieptu-i/ (Rană de-oțel auson), năpădit el vorbește cu lacrimi” (*ibidem*: 373).

² Corespondentul său românesc, epitetul *ceruleu*, se regăsește în poezia lui I.H. Rădulescu: „ochii cerulei” (vezi Tohăneanu 1976: 150).

³ Vezi *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Aeneidos libros I-III commentarii*, recensuit Georgius Thilo, Lipsiae in aedibus G. Teubneri, MDCCCLXVIII, p. 348; A. Ernout, A. Meillet (1959: 84).

aur,/ Străfulger solzii” (p. 223); *Sergestusque [...] Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus/ Caerulea* (Aen., V, 121-123) „Sergestus [...] se întrece/ Pe marele Centaur. Iar Cloantus,/ Pe Scila cea verzuie” (p.225); *Caeruleo per summa levis volat aequora curru* (Aen., V, 819) „Zburând ușor în carul cel albastru,/ El trece peste frunțile de valuri” (p. 262); *Caeruleam advertit puppim ripaeque propinquat* (Aen., VI, 410) „Deci, luntrea cătrânie o urnește/ Apropiindu-sede țarm” (p. 292); *Huic dea caeruleis unum de crinibus anguem/ Conjicit inque sinum praecordia ad intima subdit* (Aen., VII, 346-347) „Din șerpilor care-i foșgăie în părui/ Verzui, Alecto-aruncă unul singur/ Spre sânul-Amatei, furișându-l până-n/ Al inimii căuș” (p. 347); *Ego sum, pleno quem flumine cernis/ Stringentem ripas et pingua culta secantem,/ Caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis* (Aen., VIII, 62-64) „Căci eu sunt zeul fluviului acestui,/ Sunt azuriul Tibru,-acela care/ Cu valul lui bogat unește țarmuri,/ Tăindu-și drum prin holdele mănoase” (p. 384); *Contra autem magno maerentem corpore Nilum,/ Pandentemque sinus et tota veste vocantem/ Caeruleum in gremium latebrosaque flumina victos* (Aen., VIII, 711-713) „În fața-i, uriaș, jelește Nilul,/ Dezvăluindu-și sânul, ca să cheme/ În poala-i de azur, în ape-ascunse,/ Pe fiii săi învinși” (p. 417); *Fontesque Fluviosque voco quaeque aetheris alti/ Religio et quae caeruleo sunt Numina ponto* (Aen., XII, 181-182) „Pe voi vă chem, izvoare, fluvii, râuri;/ Pe zeii toți ai mării cei albastre/ Și tot ce în Tării de slavă-i vrednic” (p. 590).

Trecând astfel de la domeniul metalelor și al materiilor prețioase la domeniul vegetal, acvatic, celest sau uman, paleta vergiliană desfășoară înaintea ochilor noștri o puzderie de culori și nuanțe, hărăzite – cum ar spune Mateiu Caragiale – a ne învălui în mreje puternice, uimi, răpi, fermeca.

Referințe bibliografice:

- ANDRÉ, J. 1949: *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, Librairie C. Klincksieck.
- IDEM 1957: *Sources et évolution du vocabulaire des couleurs en latin*, in *Problèmes de la couleur*, exposés et discussions du Colloque du Centre de Recherches de Psychologie comparative, tenu à Paris les 18, 19, 20 mai 1954, réunis et présentés par Ignace Meyerson, Paris, S.E.V.P.E.N., p. 327-338.
- CARAGIALE, Mateiu 1994: *Opere*, ediție, studiu introductiv și note de Barbu Cioculescu, Editura Fundației Culturale Române.
- CEIA, Valy 2009: *Literatură și credință. Structuri tematice contrastante și paradoxale*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- IDEM [2002]: *Narativ și descriptiv în Țiganiada lui I. Budai Deleanu*, [Timișoara], Editura Universității de Vest.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain 1995: *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, volumul 3, P-Z, București, Editura Artemis.
- CONSTANTINOVICI, Simona 2004: *Dicționar de termeni arhezieni*, volumul I (A-F), Timișoara, Editura Universității de Vest.
- ERNOUT, A., MEILLET, A. 1959: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots, quatrième édition*, Paris.
- GELLIUS, Aulus 1965: *Noptile atice*, traducere: David Popescu, introducere și note: I. Fischer, București, Editura Academiei.
- RADU, Gabriela 2011: *Eneida – repertoriu lexical. Traducerea G.I. Tohăneanu*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- MIHELE, Georgeta 2010: *Stilistică și irizare poetică în registrul cromatic labișian*, Editura Universității din Oradea.
- SERVII Grammatici qui feruntur in Vergilii Aeneidos libros I-III Commentarii*, recensuit Georgius Thilo, Lipsiae in aedibus G. Teubneri, MDCCCLXVIII.
- SCHULBAUM, Sophie 1930-1931: *Camelian Demetrescu*, apud Georgeta Mihele 2010: 170. SUBI, Maria 2004: *Mateine*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- TOHĂNEANU, G.I. 1979: *Arta evocării la Sadoveanu*, Timișoara, Editura Facla.
- IDEM 1995: *Dicționar de imagini pierdute*, Timișoara, Editura „Amarcord”.
- IDEM 1976: *Dincolo de cuvânt. Studii de stilistică și versificație*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- VERGILIUS Maro, Publius 1994: *Eneida*, prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib.
- IDEM 1978: *Eneida*, în românește de Eugen Lovinescu, antologie, tabel cronologic, prefață, note și bibliografie: Gabriela Creția, Editura Albatros.
- IDEM 1980: *Eneida*, ediție critică, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel, București, Editura Univers.
- IDEM 1929: *Oeuvres. L'Énéide*, avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par Paul Lejay, Paris, Librairie Hachette.

STUDII LITERARE ȘI CULTURALE